

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
ÚSTAV PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Projevy přátelství a konfliktů v heterogenní skupině dětí v mateřské škole

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autor práce: Eliška Sitová
Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Konečný, CSc.

Olomouc
2018

PALACKY UNIVERSITY IN OLOMOUC
FACULTY OF EDUCATION
INSTITUTE OF EDUCATION AND SOCIAL STUDIES

Expression of amiability and belligerence
in a heterogenous group of preschoolers
in kindergarten

THESIS

Author: Eliška Sitová
Supervisor: doc. PhDr. Josef Konečný, CSc.

Olomouc
2018

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem použila jen uvedené prameny a literatury.

V Olomouci dne 15.4.2018

Eliska Ylva

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Josefu Konečnému, CSc. za odborné vedení této bakalářské práce, za jeho neocenitelné rady, odborné připomínky, trpělivost a vstřícnost.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Eliška Sitová
Katedra:	Psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Josef Konečný, CSc.
Rok obhajoby:	2018
Název práce:	Projevy přátelství a konfliktů v heterogenní skupině dětí v mateřské škole
Název v angličtině:	Expression of amiability and belligerence in a heterogenous group of preschoolers in kindergarten
Anotace práce:	Cílem bakalářské práce bylo sledovat projevy přátelství a konfliktů ve věkově heterogenní skupině dětí v mateřské škole. V teoretické části jsou shrnuty poznatky týkající se sociálních skupin, věkově heterogenní skupiny dětí, přátelství, konfliktů aj. Praktická část obsahuje kvantitativní výzkum s metodou strukturovaného pozorování. Výsledky průzkumu ukazují, že skupina věkově heterogenních dětí vykazuje velmi pestré spektrum vzájemných interakcí, které podporují vývoj dětí.
Klíčová slova:	Heterogenní skupina dětí, přátelství, konflikty, projevy dětí
Anotace v angličtině:	The aim of the bachelor thesis was to observe the manifestations of friendship and conflict in an age-heterogeneous group of children in kindergarten. The theoretical part summarizes knowledge about social groups, age-heterogeneous groups of children, friendship, conflicts, etc. The practical part contains quantitative research with the method of structured observation. The survey results show that a group of age-heterogeneous children has a very diverse spectrum of interactions that support children's development.
Klíčová slova v angličtině:	heterogenous group of children, friendship, conflicts, children's manifestations
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1 Styly zvládání interpersonálních konfliktů Příloha č. 2 – strana 1 Záznam konfliktů, strana 2 Záznam přátelství Příloha č. 3 Záznamové archy výzkumného dne
Rozsah práce:	54 stran
Jazyk práce:	Český

ABSTRAKT

Pracuji pátým rokem jako učitelka mateřské školy ve věkově heterogenní skupině dětí, s dětmi ve věku od 3 do 6 let. Díky tomu mám možnost pozorovat jejich chování při nejrůznějších činnostech, a především během vzájemných interakcí. Při výběru bakalářské práce jsem vycházela z možností, které mi mé povolání nabízí, tedy zaznamenat nejčastější přátelské a konfliktní projevy v heterogenní skupině dětí.

Cílem mé bakalářské práce bylo zjistit, jaké nejčastější projevy přátelství a konfliktů se v heterogenní třídě vyskytují, u jakého pohlaví častěji vznikají, v jakém režimu dne se mají tendenci více vyskytovat a jaké jsou reakce zúčastněných.

V teoretické části jsou shrnuty teoretické poznatky týkající se problematiky sociálních skupin, prosociálního chování, věkově heterogenní skupiny dětí, věkových zvláštností předškolního věku, přátelství a konfliktů.

Praktická část práce je zaměřena na kvantitativní výzkum s použitím metody zúčastněného pozorování: monitorování a zaznamenávání projevů vzájemných interakcí mezi dětmi s důrazem na přátelské a konfliktní chování a jejich reakcí na ně.

Výsledky mé práce prokazují, že skupina věkově heterogenních dětí vykazuje velmi pestré spektrum vzájemných interakcí, které je dáno kontaktem dětí nacházejících se v různých vývojových stádiích. Takto rozličná věková skupina však nepředstavuje pro vývoj dětí překážku, nýbrž umožňuje rozvíjet empatii a kooperaci a je příznivou půdou pro kognitivní a sociální vývoj.

Klíčová slova:

Heterogenní skupina dětí, přátelství, konflikty, projevy dětí.

ABSTRACT

I work for five years as a teacher in kindergarten in an age-heterogeneous group of children who are from 3 to 6 years old. Thanks to this, I have the opportunity to observe their behavior in a variety of activities, especially during interactions. When choosing my bachelor thesis, I used the possibilities offered by my profession to write down the most frequent friendly and conflicting manifestations in a heterogeneous group of children.

The aim of my bachelor thesis was to find out which are the most frequent impressions of friendship and conflicts in the heterogeneous class, which sex is creating these situations more often, which part of the day there is the tendency to have more interactions and what are the reactions of the participants.

In the theoretical part there are summarized the theoretical knowledges including social groups, prosocial behavior of age-heterogeneous group of children, age specificities of pre-school age and at last friendships and conflicts.

The practical part is focused on quantitative research using the method of participating observation: monitoring and writing down the interactions between children focusing on friendly and conflicting behavior and their response to them.

The results of my work show that a group of age-heterogeneous children has a very varied spectrum of interactions which is made by the contact of children at different stages of development. In this such a varied group of children there is not an obstacle to child development, but it even allows to develop empathy and cooperation development and it is really an ideal ground for cognitive and social development.

Keywords:

Heterogenous group children, friendship, conflicts, manifestations of children

OBSAH

1	TEORETICKÁ ČÁST	10
1.1	Sociální skupina	10
1.2	Prosociálnost	12
1.3	Věkově heterogenní skupina dětí	14
1.4	Věkové zvláštnosti předškolního věku	15
1.4.1	Tříleté děti	15
1.4.2	Čtyřleté děti	15
1.4.3	Děti mezi pátým a šestým rokem	16
1.5	Přátelství	16
1.5.1	Výběr kamaráda	18
1.5.2	Získávání přátel v závislosti na vývojovém stádiu	19
1.6	Konflikty	20
1.6.1	Agrese a agresivita	20
1.6.2	Význam konfliktů v dětském věku	21
1.6.3	Význam konfliktů v pedagogické praxi	22
1.6.4	Konflikty a povahové vlastnosti	23
2	EMPIRICKÁ ČÁST	25
2.1	Cíle výzkumu	25
2.2	Výzkumné otázky	25
2.3	Metoda výzkumu	25
2.4	Charakteristika výzkumného vzoru	26
2.4.1	Popis výzkumného vzorku	26
2.4.2	Popis prostředí	27
2.4.3	Popis denního harmonogramu v mateřské škole	27
2.5	Realizace výzkumného šetření	29
2.6	Vyhodnocení výzkumu	31
2.6.1	Vyhodnocení výzkumných otázek	33
3	DISKUSE	38
	ZÁVĚR	40
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	41
	SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ	44
	SEZNAM TABULEK	45
	SEZNAM GRAFŮ	45

SEZNAM PŘÍLOH.....	45
PŘÍLOHY	46

1 TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Sociální skupina

Nejprve je třeba vysvětlit si pojem sociální skupina. Tuto skupinu tvoří společenství lidí a lze ji chápat dle Průchy a Vágnerové jako:

„Soubor dvou nebo více osob, které mohou mít náhodné a volné vztahy (např. cestující ve vlaku) nebo těsné a intenzivní vztahy kooperace aj. (např. rodina).“ (Průcha, 2003, s. 214)

„Sociální skupina je základní společenskou jednotkou, organizovaným systémem, v němž jsou vztahy mezi členy strukturovány podle určitých pravidel.“ (Vágnerová, 2004, s. 308)

Ohled na tato pravidla bere například Nakonečný (1999), který mimo jiné rozděluje skupiny na formální (např. školní třída, pracovní skupina) a neformální (např. parta vrstevníků), kdy se jejich členové sdružují na základě nějakých společenských činností.

Za znaky sociální skupiny můžeme označit následující:

- Skupina osob, které se znají;
- Společný kontakt a vzájemné reagování osob;
- Společné aktivity a cíle (spolupráce);
- Vytváření interakcí (struktura vztahů a komunikační sítě);
- Uplatňování společenských norem (Nakonečný, 1999).

Třída v mateřské škole je dle daných znaků formální malou sociální skupinou.

Proč má člověk potřebu patřit do nějaké sociální skupiny? Už od svého narození je člověk členem určitého společenství. Dítě se narodí rodičům a tehdy se dostává do rodinného prostředí, které mu v mnoha případech poskytuje lásku a bezpečí. *„Podíl na tvorbě domova je jedním z prvních vkladů dítěte do společenství lidí“* (Helus, 1989, s. 157). V tomto období se také rozvíjí tzv. *rodinná identita* (Matějček, 1996) a dítě se v ní seznamuje s pojmy domov a rodina.

Přibližně od druhé poloviny druhého roku života, to jest v batolecím období, pozorují Langmeier a Krejčířová (1998) změnu ve vnímání dítěte druhým dítětem jako objekt, přes postupný nárůst zájmu. Batolata se při vzájemném setkání spíše napodobují a čekají na reakci druhého.

Kolem 3 roku života dítěte nastává fáze uvolnění z rodinného kruhu. „*Předškolní dítě po třetím roce (a již velmi zřetelně po čtvrtém) za normálních okolností překračuje hranice svého nejbližšího rodinného kruhu a k vědomí vlastního „já“, tj. ke své identitě, přidává nový významný prvek – vztah k druhým dětem... V tomto předškolním věku naprostá většina dětí po společnosti druhých dětí vysloveně touží*“ (Matějček, 1996, s.48). Tyto kontakty se od vztahů s dospělými značně liší. Jde totiž o rovnocenný vztah, který přináší méně jistoty než s dospělými. Z vývojového hlediska je kontakt s vrstevníky důležitý. Dítě se musí naučit navazovat známosti, utvářet je, udržovat a prohlubovat, aby si tak našlo své místo ve skupině.

Dítě se vstupem do mateřské školy, do nového institucionálně socializačního prostředí, pomalu začíná odprošťovat od úzkého okruhu svých nejbližších a začíná rozvíjet první sociální vazby se svými vrstevníky, zvyká si na kolektivní vedení a na cizí autoritu. Zásadním předpokladem je, aby dítě umělo přijmout to, že bude ve skupině dětí, jelikož životu ve skupině vrstevníků se dítě musí teprve naučit. „*Čím více se dítě bude stýkat s vrstevníky, tím dříve zmizí ostych při setkání s novými dětmi a dospělými*“ (Woolfson, 2004, s. 33).

Některé více komunikativní typy dětí jsou schopny navázat první společenské kontakty ještě před zahájením předškolní docházky (například v prostorách mateřských center či dětských hřišť). Tím, že se dítě naučí navazovat přátelství, je pak schopno fungovat ve společnosti. Samo ve skupině svých vrstevníků pocítí, které sociální interakce jsou mu příjemné a které nikoli. Objeví-li se například ve skupině dítě, projevující známky agrese, ostatní děti si s ním přirozeně nebudou chtít hrát. Jak již uvedla Opravilová ve svém komentáři k článku Těthalové (Těthalová, 2007, s.8): „*Školka je laboratoř lidských vztahů. Dítě ve školce poznává nejen jiné lidi, ale hlavně samo sebe.*“

Na niž nezávisle navazuje výrok Matějčka (1996, s.103) „*Nyní se kladou základy přátelství a nyní také mívají děti větší tendenci než kdykoliv později smát se s druhými dětmi, dovádět, vymýšlet legrační kousky, zkrátka radovat se ze života... Vždyť přátelství, k němuž se dítě nyní s naší pomocí dopracovává, nutně přináší odpovědnost jednoho za druhého a je podstatnou složkou pozdějších vztahů...*“

1.2 Prosociálnost

Předpokladem pro vznik přátelských sociálních vazeb je tzv. prosociální chování. Jak již bylo zmíněno výše, prvotní základy prosociálního chování jsou pokládány v prostředí rodiny, na něž volně navazuje prostředí mateřské školy, kde se děti denně setkávají se svými vrstevníky pocházejících z různého sociálního i kulturního prostředí a společně tráví velkou část dne. Matějček (2006, s.165) hovoří o prosociálních vlastnostech takto: „Pro tyto vlastnosti a postoje není totiž vhodná půda v intimním, citově silně exponovaném, chráněném prostředí rodiny, nýbrž teprve tam, kde dítě vchází do kontaktu s lidmi mimo rodinu, s lidmi cizími, do té doby třeba neznámými.“

Vágnerová (2005, s.217) pokládá předškolní věk za „kritické období rozvoje většiny prosociálních vlastností a způsobů chování.“ Chovat se prosociálně znamená, nezištně pomáhat druhým, pociťovat radost, že dělám radost ostatním, být empatický a ohleduplný, chovat se tak, aby mé chování přinášelo užitek nejenom mě, ale i druhým lidem. Z pozorování je zjištěno, že prosociální postoj již mohou mít děti v předškolním věku. K tomu je zapotřebí:

- umět porozumět druhé osobě
- být schopen morálního úsudku
- být schopný empatie
- mít vědomí o sociálních normách a pravidlech

Toto chování je velmi pozitivně sociálně laděné a vede k pomoci druhým. (Svobodová, 2010)

V praxi můžeme na základě výše uvedené definice pozorovat situaci takto:

- Ráno v mateřské škole. Filípek (5let) přichází s maminkou do třídy a pláče. Opodál hrající si Adámek (3roky) zaregistruje plačícího Filípka. Adámek odchází od kostek, bere kapesník a beze slov jej podává Filípkovi.
- Skupinka chlapců (5let,5let,6let) si postaví z lega letadla. Kuba (3 roky) si povšimne, co báječného si kluci dokázali postavit a chtěl by mít také takové letadlo. Kluci Kubovi vysvětlují, že už nezbylo lego k postavení dalšího letadla. Kuba uvádá do smutku a snaží se přijmout informaci o tom, že on takové letadlo už

nemůže mít. Načež Radek (6 let) ze skupiny chlapců, podává Kubovi letadlo, aby si s ním mohl hrát.

Tyto projevy prosociálního chování u předškolních dětí se však vyskytují spíše vzácně (s ohledem na jejich morální a sociální vývoj, jenž ještě nedosahuje dostatečné úrovně zralosti). Děti zpravidla kolem 5 roku věku jsou v určité míře schopny vystihnout potřebu druhého a s ochotou nabídnout pomoc. Stejně tak jsou do jisté míry schopné vcítit se do druhého – viz příklad z praxe:

- „*Petrík to musí hodně bolet, že paní učitelko, když pláče?*“ (lituje 5letá dívka nevážný úraz 3letého chlapce v mateřské škole – dále jen MŠ).

Autor Shapiro cituje ve své publikaci Emoční inteligence dítěte a její rozvoj text Zicka Rubina profesora z Brandeisovy univerzity, autora knihy *Children's Friendships*, kde popisuje starost o kamarádovy pocity na příkladu rozhovoru dvou čtyřletých chlapců:

David: Já jsem stříleci robot, který může vystřelovat rakety z prstů. Můžu je vystřelovat, čím chci – i nohama. Jsem stříleci robot.

Jan: (posměšně) Ne, ty jsi prdici robot.

David: (protestuje) Ne, jsem stříleci robot.

Jan: Ne, jsi prdici robot.

David: (nešťastný, na pokraji pláče) Ne, nejsem.

Jan: (uvědomil si, že to přehnal) A já jsem čuraci robot.

David: (opět v dobré náladě) A já jsem kakaci robot.

(Zick Rubin in Shapiro Lawrence E. 2004, s.134). Tento autor zároveň udává, že děti předškolního věku získávají sociální dovednosti prostřednictvím vzájemných interakcí.

Dle Saudkové (2006) je prosociální chování stěžejním bodem k vytváření přátelství, neboť tak jsem schopni vyjádřit, že nám druhá osoba není lhostejná a že nám na ní záleží. Jako učitelka v mateřské škole s dětmi již od 3 let cíleně pracuji na rozvoji osobnostním i prosociálním (prostřednictvím her, vytvořených simulací i řešením reálných každodenních konfliktů).

1.3 Věkově heterogenní skupina dětí

Věkově heterogenní skupina dětí v MŠ zahrnuje prozatím převážně děti od 3 do 6 let (zde můžeme vlivem tendence zařazování dvouletých dětí k předškolnímu vzdělávání očekávat širší věkové rozpětí). Takto rozličná věková skupina je charakteristická svými specifickými a individuálně odlišnými potřebami, jelikož zde pobývají děti na různých vývojových stupních. Tyto věkové rozdíly ovšem přispívají k pestřejším interakcím.

Heterogenní třída dává dětem možnost najít si partnera dle „svých potřeb“, uspokojit potřebu o někoho pečovat, inspirovat se dovednostmi druhých, rozvíjet empatii a kooperaci. Příklady situací uvedu z praxe:

- 6letá Petra vyhledávala kontakt mladších dětí, protože si s nimi rozuměla více, než s dětmi stejně starými jako byla ona. Těšilo ji, když mohla vymyslet scénář ke hře a skupinka mladších dětí jej uskutečňovala. Její vrstevníci by ji to nedovolili, protože nebyla příliš průbojná.
- 5letý Pavel, dle rodičů toužil po sourozenci. Bohužel z biologického hlediska už rodiče mít dítě nemohli. Potřebu pečovat o druhého uspokojoval Pavel během spontánních her, kdy si hrál převážně s dětmi 3–4letými nebo během samoobslužných činností, např. při oblékání.
- 4letý Petr se „zakoukal“ do odvahy a schopností 6letého Štěpána. Vyhledával Štěpána ke hře, chtěl s ním chodit ve dvojici, maloval obrázky s ním a vždy, když se při hře rozdělovalo družstvo, Petr chtěl být v družstvu se Štěpánem. Štěpán byl ten, ke kterému Petr vzhlížel a díky kterému rychleji rozvíjel své dovednosti a rozšiřoval fantazii například při hře se stavebnicí.

Děti v takovéto třídě mají mnohem větší prostor pro spolupráci, příležitosti k pozorování atd. Velkým motivačním zdrojem, proč sledovat hru starších a následně se ji snažit napodobit, je také to, že mladší děti usilují o zapojení se do hry starších dětí (Kořátková, 2014). Starší děti se naopak učí být trpěliví, tolerantní a umět mladším dětem případné nejasnosti vysvětlit (starší děti jsou nuceny své znalosti strukturovat, aby je mohly srozumitelně předat dál). Starší děti si takto také posilují své vlastní sebevědomí – uvědomění si ovládnutí pro ně dříve obtížného úkolu (Montessori, 2012).

1.4 Věkové zvláštnosti předškolního věku

Předškolní období začíná třetím rokem života dítěte a trvá přibližně do jeho šesti let. (Vágnerová, 2000). Má své specifické zvláštnosti a tudíž, se děti v závislosti na svém věku projevují odlišně. V tomto období nastává velký rozmach her od paralelních po kooperativní. Hra je hlavní činností, ve které probíhá socializace a také je ukazatelem vývojové úrovně dítěte. Začínají se tvořit rozdíly v ženských a mužských rolích a během pobytu dětí v MŠ se mění jejich potřeby hrát si s vrstevníky.

1.4.1 Tříleté děti

Tříleté děti zatím ostýchavě navazují kontakt s vrstevníky i s dospělými. U dětí tohoto věku se objevuje tzv. paralelní hra – ačkoli si děti hrají sami, nezávisle na sobě se při hře po očku sledují. Tím, že se nachází ještě v egocentrickém stádiu, kdy uplatňují své „já“ a „moje“, snaží si bránit své hračky a majetek. Neuvědomují si, na rozdíl od starších dětí, že půjčení hračky kamarádovy není napořád. Často tedy dochází k násilnickému chování, které se projevuje vytrháváním hračky druhým dětem z rukou, bitím nebo ukrývání si hraček na později. Následující situaci uvedu na příkladu z praxe:

- V začátku školního roku nastoupil do mateřské školy tříletý Adam. Ze skupiny dětí byl nejmladší. Když se mu zalíbila hračka, se kterou si hrálo jiné dítě, násilně si ji vynucoval – přetahování o hračku vyústilo pokaždé v kousnutí dítěte do ruky. Násilné chování Adama se nám s dopomocí rodičů podařilo odstranit po dvou měsících, kdy si začal své chování uvědomovat.

Prozatím nebyl rok, kdy by se podobné chování u tohoto věku neobjevilo.

1.4.2 Čtyřleté děti

Z praxe jsem vypožorovala, že se čtyřleté děti projevují nejproblematičtěji. Nejsou totiž v osobnostně-sociálním vývoji ani malé (jako děti tříleté) a zároveň ani velké jako děti pěti a víceleté. Snaží se být jako „velké“ děti, ale jejich plně nerozvinuté schopnosti to ještě neumožní. Během spontánních činností děti zpravidla uplatňují tzv. sdružující hru, kde se dvě i více dětí domluví na jednom námětu a hrají si „na něco“. Při tomto typu her často dochází ke konfliktům při prosazování vlastních zájmů. Při rozepři se děti většinou uchylují ke slovním, nikoli tělesným výpadům. Maccoby, Jacklin (1987; cit. dle Badinter,

1999) prokázali, že děti ve věku 4,5 let tráví více času s dětmi téhož pohlaví než s dětmi pohlaví opačného a tento rozdíl se v předškolním věku dále zvyšuje.

1.4.3 Děti mezi pátým a šestým rokem

„Dítě v tomto věku je většinou přátelské a společenské, nabývá sebevědomí a začíná na ně být spolehnutí. Svět se mu rozšiřuje za hranice domova, rodiny a mateřské školy. Velký význam pro ně má přátelství a činnosti ve skupině.“ (Allen, 2002, s. 116). V závislosti na rozvinuté schopnosti dítěte komunikovat se rozvíjí kooperativní hra. Dítě zvládne mít při hře roli vůdčí i podřízenou. Vůči menším dětem, kterým se přihodilo něco nepříjemného a zvířatům cítí velkou náklonnost a chová se k nim ochranně. Ví, co znamená „někomu něco půjčit“. Dělí se o hračky, ochotně se střídají, rádi se chlubí svými úspěchy (děti rády přinášejí do školky medaile a různé vítězné trofeje). Tyto starší děti touží být nápomocné, mají více než kdy jindy tendence hlídat se a napomínat se, když někdo jedná nesprávným způsobem. Často se utvrzují o správnosti svého konání (vyžadují zpětnou vazbu).

1.5 Přátelství

„Přátelství je hlubším recipročním vztahem, který je charakteristický vzájemností a intimitou (zahrnující důvěru, potřebu blízkosti a sdílení prožitků), pozitivním hodnocením a bezpodmínečným přijetím“ (Vágnerová, 2005, s. 379).

„Přátelé jsou lidé, které rádi vidíme, v jejichž společnosti se dobře cítíme. Být s nimi je pro nás zdrojem radosti a spokojenosti. Přátelé jsou naší sociální podporou, mluvíme spolu o vzájemných problémech. Mají pro nás plné pochopení, můžeme jim věřit. Poskytnou nám emoční podporu, když ji potřebujeme. S přáteli máme většinou společné zájmy a sdílíme s nimi různé činnosti“ (Soudková, 2006, s. 46).

V rámci určitého kulturního společenství existují univerzální pravidla přátelství, která by se mezi přáteli měla dodržovat a jsou jimi:

- zastat se druhého v jeho nepřítomnosti
- podělit se s ním o zprávy o všech svých úspěších
- poskytnout emocionální podporu, když ji druhý potřebuje

- věřit si navzájem
- svěřovat se, sdílet tajemství
- dobrovolně pomáhat druhému, když to potřebuje
- usilovat o to, aby se druhý cítil dobře v mé přítomnosti (Argyle a Hendersona in Kikušová, 2001, s.116-117).

Pokud jsou tyto morální zásady dodržovány, pak je vzájemný vztah utužován a má naději na dlouhodobé trvání. Pakliže jeden pouze přijímá a není schopen opětovat stejné projevy (jednostranné přátelství) dochází k nenaplňování potřeb druhého dítěte a tím postupně vztah zaniká.

- Šestiletý Marek byl rozumově vyzrálý natolik, že využíval krátkodobá přátelství mladších dětí k posluhování – když se Markovi nechtělo uklidit po hře, se kterou si hrál sám, přizval si na malou chvíli do hry „kamaráda“ a při nejbližší příležitosti tuto hru opustil. Na „kamarádovi“ pak zůstal úklid použitých hraček. Toto chování jsme u chlapce zaznamenávali pravidelně – nikoli z dobré vůle zapojit do své hry někoho dalšího.

Přátelé nejenže ovlivňují utváření identity dítěte, ale také poskytují prostředí pro sebeodhalení, kdy mohou otevřeně hovořit o záležitostech o nichž nechtějí mluvit s dospělými, a také jsou jim spolehlivými spojenci, kterým mohou důvěřovat, kteří je nezradí a kteří se jich v případě potřeby zastanou. (Hendricken C. a S., 2000)

„Dětské přátelství se uskutečňuje většinou ve hře... co to znamená „já“ a „ty“, „my“ a „vy“ si dítě zkouší v mnoha rolích. Při hře s kamarády si může dítě role měnit a má zpětnou vazbu, vidí, jak role působí. Dospělý nemůže dítěti nahradit vrstevníka. Když předstírá, že neumí tak vysoko skákat jako dítě a není tak silný, nepůsobí ve své roli věrohodně. Když nic nepředstírá, stejně není rovnocenným partnerem, se kterým by se dítě mohlo poměřovat a s kterým by mohlo růst. Aby se dítě mohlo přizpůsobovat a prosazovat, potřebuje mnoho kamarádů, mladších i starších.“ (Prekopová, Schweizerová, 2008, s.71-72)

1.5.1 Výběr kamaráda

Ačkoli se v mnohých publikacích můžeme dočíst, že přítel je ten, který je ode mě rozdílný a tím se ve své rozdílnosti navzájem sjednocujeme a obohacujeme u malých dětí je tomu zcela jinak. Zde si dovolím použít lidového rčení „Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá“. Touto lidovou moudrostí můžeme v přeneseném slova smyslu definovat proces „hledání“ si kamaráda „*Předškolní dítě preferuje takového kamaráda, který by mu byl podobný, měl podobné kompetence a stejné potřeby a zájmy*“ (Vágnerová, 2000, s. 128)

Výběr kamaráda v předškolním věku dle Vágnerové (2000) a v totožném podání také podle Gillernové (2003) ovlivňují:

Pohlaví

Vliv pohlaví u dětí předškolního věku je dán uvědoměním si ženské či mužské role. Pokud mají děti možnost výběru, volí si ke hře partnera stejného pohlaví.

Zevnějšek dítěte

Dítěti se jeho vrstevník na první pohled zalíbí – splňuje tak jeho představy o vizuální stránce kamaráda.

Vlastnictví zajímavého předmětu

Většinou se jedná o hračku, zvíře nebo dětský dopravní prostředek. Tato přátelství však nemívají dlouhodobého trvání.

Chování

„Populární děti bývají přátelské, dobře laděné a sociálně zdatnější. Dovedou snadno iniciovat kontakt, udržet rozhovor, jsou schopny udržet dohodnutá pravidla hry apod.“ (Vágnerová, 2000, s. 129)

1.5.2 Získávání přátel v závislosti na vývojovém stádiu

Zick Rubin (in Shapiro Lawrence E. 2004) ve své knize Dětská přátelství zohledňuje v dovednostech dětí (získat si přítele) 4 vývojová stádia:

- V **egocentrickém stádiu**, mezi třetím a sedmým rokem, je „nejlepší přítel“ obvykle ten, který bydlí nejbliž. V tomto stádiu děti hledají kamarády, které by mohly využít: kteří mají hračky, s nimiž by si chtěly hrát, nebo něco, co jim samotným chybí.

Prekopová a Schweizerová (2008) se shodují, že o přátelství kolem třetího roku věku ještě nelze mluvit, protože přátelství předpokládá uvědomění si „já“ a „ty“. Přesto zde nacházíme prvotní sociální aktivity směrem k druhému. *„Být spolu, držet spolu, stát proti sobě a přece dohromady vyžaduje zralost.“* (Prekopová, Schweizerová, 2008, s.70).

- Ve stádium **potřeby naplnění** mezi čtvrtým a devátým rokem si děti cení kamarádů kvůli jim samotným, a ne proto co mají, nebo kde bydlí. Přátelé slouží především k uspokojení jejich současných potřeb. Děti mají potíže s tím, aby si udržely víc než jednoho kamaráda najednou. Při své učitelské praxi, během spontánní hry dětí často zaznamenávám konverzace právě typu: „Ty nejsi můj kamarád. Můj kamarád je Pavel.“ Děti tíhnou k jednomu kamarádovi.

Dítě kolem čtvrtého roku věku mnohem více zjišťuje, zda si jiné dítě hraje se stejnými hračkami jako ono samo. *„Zjišťuje, že „ty“ je jiné, hraje si jinak, mluví jinak, jinak reaguje na výzvu, úplně jinak se prosazuje. Všechno je jinak, než očekávalo jeho „já“.* Dítě při hře s druhým dítětem zjišťuje: *„Já jsem já“ a „Ty jsi ty“.* *Pomalou si uvědomuje: „To jsou tvoje pocity“ a „To jsou moje pocity“.* (Prekopová, Schweizerová, 2008, s.70). Pozvolna se také vyvíjí schopnost vcítit se.

- Stadium **reciprocity** se objevuje mezi šestým až dvanáctým rokem a je charakterizováno potřebou vzájemné výměny a rovnosti. Děti přátele posuzují na základě toho, co kdo pro koho udělal. Například když jeden dá druhému bonbón, očekává, že mu to při nejbližší možné příležitosti ten druhý oplatí. Možná proto není náhodou, že se přátelství v této fázi většinou omezuje na dvojice.
- Během **stádia důvěrnosti** v období mezi devátým a dvacátým rokem jsou děti připraveny vstoupit do skutečně důvěrného přátelství.

Mít přátele a naučit se dovednostem přátele získávat je ve vývoji dětí důležité, jelikož to může ovlivnit pozdější navazování vztahů v dospívání a dospělosti stejně jako je žádoucí podporovat v dětech přátelské projevy chování už v raném věku. (Shapiro, 2004)

„Když se dítě v tomto věku naučí pěstovat přátelství, přenesení si tuto schopnost do dospělosti. Bude tolerantní v tom smyslu, že bude mít radost z toho, že druhý je jiný a bude ho to obohacovat.“ (Prekopová, Schweizerová, 2008, s.74)

Utváření přátelských vazeb v předškolním věku je sice teprve v počátcích, ale jedině společně trávený čas a vzájemné interakce dětem umožní sociální rozvoj, nalézání své identity a místa ve společnosti vrstevníků. Cesta za přátelstvím je důležitá jelikož *„Ve volném styku s druhými dětmi se musí naše dítě naučit mnohým taktikám a praktikám společenských vztahů, ale musí se osvědčit i jako spolupracovník a kamarád.“* (Matějček, 1986, s. 128).

1.6 Konflikty

V přechodí kapitole jsme se zmínili o přátelských projevech chování, které však nejsou jedinými projevy, jenž ve skupině předškolních dětí zaznamenáváme. V protipólu pozitivního, žádoucího chování stojí konflikty.

Většina tradičních definicí konfliktů v sobě obsahuje opis něčeho nepříznivého. Synonymum tohoto slova můžeme nalézt dále ve slovech – nehoda, spor, střet, nedorozumění (Slovník cizích slov, 1996). Z odborné literatury Jara Křivohlavého (2008, s.17) se dočteme, že slovo konflikt znamená *„Střetnutí dvou nebo více zcela nebo do určité míry navzájem se vylučujících či protichůdných snah, sil a tendencí.“* Stejně jako u přátelských projevů, existuje i nespočet projevů konfliktních, do kterých řadíme agresi a agresivitu.

1.6.1 Agrese a agresivita

„Agresivita je součástí lidské přirozenosti a hraje velkou úlohu ve vývoji dítěte.“ (Antier,2011, s.9).

Špaňhelová (2007, s. 5) popisuje dětskou agresivitu jako *„chování dítěte, které je zaměřeno proti vrstevníkům (někdy také rodičům nebo vychovatelům), které se projevuje*

útočností – útočným jednáním vůči druhému jedinci.“. Toto chování se projevuje nejčastěji při hrách s jinými dětmi.

Čermák (1998) hovoří o tom, že styk s vrstevníky má vliv na posilování agrese. Dále dodává, že děti, které docházely pravidelně do mateřské školy, byly více agresivnější než děti, které do mateřské školy nechodily. Z toho Čermák usuzuje, že děti, jež více pobývaly se svými vrstevníky, se lépe naučily používat agresi. Ačkoli příčin negativního jednání vůči druhým může být spousta, jedno je jisté. Kolektiv se bude dítěte s konfliktním chováním spíše stranit, tedy nepřijme ho mezi sebe, jelikož negativní projevy nevyvolávají příjemné pocity.

Prevenčí agresivity může být výchova, která bude v dětech neustále podporovat schopnost spolupráce a bude ukazovat na neagresivní řešení problémů. Bohužel špatnými příklady pro děti se mohou stát například rodiče, pedagogové, lidé, ke kterým dítě vzhlíží a kteří neumí sami své chování ovládat. (Matějček, Dytrych, 1997)

1.6.2 Význam konfliktů v dětském věku

Konflikty mají důležitou úlohu v životě jedince. Tím, že se dítě v mateřské škole setkává s velkým množstvím dětí, nutí ho to domluvit se na společné hře, na rolích v ní, kdo bude mít jaké rekvizity a v této chvíli dochází k odlišným výměnám názorů a představ. *„Děti si zde uvědomují důležitou skutečnost, že podmínkou vzájemného soužití, přinášejícího radost, napětí, dobrodružství, je respektování určitých norem, řádu, pravidel. Orientují se ve způsobech, jak uplatňovat pravidla ve sporných situacích, jak spravedlivě rozsoudit svářící se strany, jak eventuálně formulovat pravidla, aby vůbec hra, zábava a soužití byly možné.“* (Helus, 1987, s.174).

Je důležité, aby dítě s pomocí dospělých našlo vhodná řešení při sporech, aby pochopilo, proč ke konfliktu došlo, dokázalo se omluvit, projevit lítost nad tím, co špatného udělalo a rozvíjelo tak své sebeovládání. Není v naší moci konflikty odstranit, lze se však naučit různými postupy konflikty zvládat, popřípadě předejít jim. V předškolním věku se dítě tyto dovednosti teprve učí.

O přátelských i nepřátelských projevech dítě získává prvotní zkušenosti z rodinného prostředí. Tyto zkušenosti pak výrazně ovlivňují jeho budoucí postoje k druhým lidem. Chovají-li se doma k sobě rodiče při řešení problémů ohleduplně a empaticky, dítě tento vzorec chování zachytí a je pro něj přirozený, ví že „tak se to dělá“. V případě opačném, kdy je dítě svědkem hrubého zacházení a nadávek pojme tento vzorec chování k jednání

s druhými. „Některé rodiny pěstují atmosféru konfliktů, křiku, ran a strachu a dítě se v nich učí násilí jako běžnému jazyku,“ konstatuje dětský psychiatr Messerschmitt z pařížské nemocnice Trousseau. (Antier, 2011, s. 40)

- Tobiáš (4) se pomalu, pro nás tehdy bez jakýchkoli důvodů, začal chovat vůči druhým dětem agresivně. Křičel na děti, nadával jim a párkrát proti nim použil fyzickou sílu. Přirozeně jsme jeho chování začali řešit s rodiči a tehdy jsme se také dozvěděli, že jsou rodiče v rozvodovém řízení.

Z příkladu vyplývá, že i negativní atmosféra může mít silný dopad na chování dítěte vůči okolí, ačkoli dítě třeba nechce vědomě ublížit a může se jednat pouze o jeho obranu proti napjaté, stresové, negativní atmosféře, kterou zažívá doma.

Ne vždy za konfliktními projevy dítěte stojí vina rodičů. Dítě se může již narodit s předpoklady ke zvýšené dráždivosti či snížené schopnosti zvládat zátěžové situace. (Vágnerová, 2005). Autorka Antier (2011, s. 37) dále dodává „*Děti se potřebují seznámit s celou řadou emocí, včetně hněvu, které jim pomáhají objevovat svoji identitu*“. *Musíme pochopit, že lidský mozek je v tomto věku ještě zcela nezralý. Limbický systém reguluje naši náladu a umožňuje nám, abychom se ovládali, když prožíváme rozporné emoce. Dítě až do pátého roku věku toto ještě nedokáže*“.

1.6.3 Význam konfliktů v pedagogické praxi

S počátkem každého nového školního roku je povinností pedagoga seznámit děti s pravidly společenského chování v MŠ. Úkolem pedagoga je naučit děti chování ve skupině, podporovat submisivnější v uhájení si svého prostoru, svých potřeb bez nutnosti „couvat“, zároveň naučit dominantní typy dětí respektu vůči ostatním a usměrňování jejich temperamentu. Spory mezi dětmi mohou být výchovným prostředkem, díky nimž děti učíme, jak zvládat konfliktní situace. Gillernová (2002) v článku Jak vytvářet lidské vztahy popisuje úkony, jimiž nabádá pedagogy k zvládnutí těchto konfliktních situací, a to zejména prostřednictvím: oproštění dětí od problému-řešit se musí problémy a ne lidi, pomoci vypořádat se s emocemi a vytváření variant postupů.

Při sporech je nezbytně nutné, klást důraz na spravedlnost, být pátrání po příčině neshody mnohdy zabere pedagogickému pracovníkovi množství času. Jako zcela nesprávný způsob řešení je odkázání ke hře s někým jiným. Je to sice nejjednodušší a

nejrychlejší cesta, jak z konfliktu ven, ale k vyřešení sporu je edukativnější vyslechnout účastníky konfliktu, najít společně kompromis a děti mnohdy sami přijdou na zbytečnost celé rozepře. Tím, že se děti učí takto řešit konflikt, mají menší potřebu chodit žalovat a jsou schopny si se vzniklou situací samy poradit.

Gillernová ve zmíněném článku podpořila myšlenku pozitivního působení konfliktů na vzájemné vztahy, kdy podle ní konflikty nevedou k „likvidaci“ vzájemných vztahů, ale k jejich specifikaci a rozvoji.

Schopnost řešit konflikty ovlivňuje vzor v rodině, vedení pedagoga a stupeň vývoje komunikativních dovedností dítěte. Výše zmíněná doktorka Gillernová dále poukazuje na „osobitý styl“ řešení konfliktů, který si děti takto osvojují.

1.6.4 Konflikty a povahové vlastnosti

Ve skupině dětí lze vyzorovat ty, které se chovají spíše dominantně ve vztahu k druhým, anebo naopak jsou typem spíše submisivní. Dojde-li ke střetu, dominantní typy dětí mají tendence za každou cenu spor s jiným dítětem vyhrát a rozhodně neustoupit. Tento typ dětí se staví konfliktu čelem. Submisivnější děti, to jsou ty, které jsou spíše neprůbojné, častěji ze svého stanoviska ustupují a snaží se tak konfliktu vyhnout. Stane-li se, že se setkají dvě dominantní povahy, dochází k rozepři, která může vyústit i ve fyzické napadení. Řešení problému je vůbec nejvhodnějším typem, jak nedorozumění či spor vyřešit. Nejde primárně o to, kdo má pravdu, ale o způsobu řešení vyhovující oběma stranám. Tomuto typu jednání říkáme kompromis. Kompromis při sporech uplatňují převážně děti 5-6 leté, které jsou schopny domluvit se na určitém řešení tak, aby byly spokojené obě strany. Gillernová (2002, s.10) rozdělila děti podle jejich stylu zvládnutí konfliktů na „žraloky“ (soupeřivý styl), „želvy“ (únikový styl), „sovy“ (integrační styl), „medvídky“ (přizpůsobivý styl) a (kompromisní styl) „lišky“. Grafické znázornění dle Gillernové viz příloha č. 1 Styly zvládnutí interpersonálních konfliktů.

Dle Špaňhelové se nejčastější konfliktní projevy objevují u dvou typů dětí. U tzv. dítěte „hrubiána“, pro kterého je typické skákat druhým do řeči, být všude první, mít poslední slovo, a především má větší tendence prát se a vyhledávat střety. Dítě „agresor“ je „*ve své podstatě milé, dobré a jemné, jen na některé podněty reaguje agresivně*“. (Špaňhelová 2004, s. 25).

Negativní projev chování (například zatahání za vlasy, kopnutí druhého, vytrhnutí hračky z ruky nebo kousnutí) vzniká převážně, pokud dítěti není vyhověno v jeho přání či

představách. V tomto případě smíme říct, že jde o negativní projevy chování na základě nenaplněné touhy dítěte. Na druhou stranu existují i děti, převážně tříleté, které se negativní taktikou snaží dosáhnout svého a projevují tak agresi přímo. Naopak děti starší se uchylují k agresi verbální, v podobě nejrůznějších nadávek.

Nedostává-li se dítěti dostatek pozornosti v rodině, začne ji zvýšeně vyhledávat v MŠ a nemožnost učitele soustředit se výhradně na jeho potřebu vede k tendencím strhávat na sebe pozornost alespoň prostřednictvím cíleně provokujícího až agresivního chování. Tyto jevy popisuje i Špaňhelová (2007), kdy dítě má velkou touhu být v citovém vztahu, být milováno a obdivováno. Když však tyto vřelé city nepocítí, vynutí si ze zoufalství vztah alespoň tím, že na druhé zaútočí. Tím naváže negativní vztah. Je důležité nedopustit, aby dítě prožilo úspěch ze svého agresivního chování, jelikož by si tento styl chování mohlo uložit v paměti a použít znovu. Zároveň však dodává, že o pravé agresivitě u mnohých dětí předškolního věku ještě nelze hovořit, jelikož se tímto jednáním spíše snaží dosáhnout svého.

2 EMPIRICKÁ ČÁST

Empirická část práce je zaměřena na vlastní provedení výzkumu s předchozím definováním cíle, výzkumných otázek, popisu metody výzkumu, zkoumaného vzorku a prostředí, v němž bylo pozorování realizováno.

2.1 Cíle výzkumu

Cílem bakalářské práce bylo zjistit, jaké nejčastější projevy přátelství a konfliktů se v heterogenní třídě vyskytují, u jakého pohlaví častěji vznikají, v jakém režimu dne se mají tendenci více vyskytovat a jaké jsou reakce zúčastněných (např. úsměv, fyzické či slovní napadání, přijetí či odmítnutí projevu a jiné).

2.2 Výzkumné otázky

- Vznikají přátelské/konfliktní projevy častěji u chlapců, nebo u dívek?
- Jaký je poměr mezi přátelskými a konfliktními projevy ve skupině s věkově heterogenní skladbou dětí?
- Jaké typy přátelských a konfliktních projevů se nejčastěji objevují?
- Jaký má vliv na četnost projevů přátelství a konfliktů denní režim v MŠ tj: spontánní činnost, řízená činnost, pobyt venku?
- Jaké jsou následné reakce obmyšlených dětí na projev?

2.3 Metoda výzkumu

Metodou výzkumného projektu bylo strukturované (sledování předem určených jevů – viz záznamový formulář pro sběr dat, tj. příloha č.2) pozorování vzájemných projevů dětí z věkově heterogenní skupiny a jejich reakcí na tyto podněty s následným zaznamenáváním těchto jevů do předem připraveného formuláře (viz příloha č.2). Pro sběr dat jsem zvolila modifikovanou formu záznamového formuláře dle Michaely Říhové, která jej použila při realizaci své práce na téma Projevy přátelství a konfliktů u předškolních dětí v mateřské škole (2016 dostupné z www – viz seznam použité literatury). Pozorování probíhalo přímou zúčastněnou formou, tj. v reálném čase a prostoru při řízených i neřízených

činnostech v rámci denního harmonogramu mé práce s dětmi v MŠ. Během monitorování vzájemných interakcí byly zaznamenávány projevy přátelství-tedy všechny pozitivní projevy chování mezi dětmi (např.: pohlázení, útěcha, půjčení hračky, ocenění se navzájem atd.) i projevy konfliktů (tj. všechny negativní projevy dětí vůči druhým dětem např.: žalování, fyzické či slovní napadení, odcizení hračky, separace). Dále byla zaznamenána reakce dítěte na tento pozitivní či negativní projev.

2.4 Charakteristika výzkumného vzoru

Jako výzkumný vzorek pro sběr dat byla zvolena věkově heterogenní třída, v níž sama vyučuji, a tedy tyto děti znám. Pozorovacím prostředím byly prostory MŠ – budova a přilehlá zahrada s dětským hřištěm.

2.4.1 Popis výzkumného vzorku

Do mateřské školy Kolšov dochází 25 dětí, z toho 12 dívek a 13 chlapců. Počty dětí se v průběhu školního roku nemění, pouze kolísají převážně důsledkem onemocnění. Během pozorovacího období byly počty dětí konstantní. Věkové a genderové rozložení studovaného vzorku popisuje tabulka č.1.

Věková skupina	Dívky	Chlapci	Celkem
Do 3 let	2	3	5
4 roky a více	3	4	7
5 let a více	4	3	7
6 let a více	3	3	6
Celkem	12	13	25

Tabulka č.1 Věkové a genderové rozložení skupiny

2.4.2 Popis prostředí

Výzkum jsem vykonávala v Mateřské škole malé venkovské vesnice Kolšov. Mateřská škola je od září 2016 jednotřídní a nachází se ve společných prostorách se Základní školou. Budova je umístěna ve středu obce spolu s obecním úřadem, obchodem, autobusovou zastávkou, pohostinstvím a kostelem – tedy v centru každodenního dění.

Mateřská škola má dvě hrací třídy v přízemí s dostatečně velkým prostorem, které vyhovuje nejrůznějším skupinovým i individuálním činnostem dětí. Na třídu navazuje umývárna a šatna. Mateřská škola užívá ložnici, která je zřízena v poschodí. V přízemí se také nachází jídelna, společná pro žáky mateřské i základní školy (ZŠ). Režim v jídelně je nastaven tak, že nedochází ke styku žáků školky a školy. Součástí budovy je také prostorná a moderně vybavená tělocvična – taktéž společná pro MŠ a ZŠ.

Pro pobyt venku děti využívají zahradu, která je vybavena pískovištěm, altánkem a několika průlezkami. Děti mají pod dohledem učitele přístup k uzamykatelnému přístřešku s hračkami pro venkovní použití. Tato zahrada je z důvodů bezpečnosti obehnaná plotem, který udržuje děti bezpečně za branami pozemku MŠ, neovlivňuje však výhled na okolí. Stín pro hru poskytují stromy. K procházkám do přírody slouží nedaleký les a v rámci zimních pohybových aktivit je hojně využíván přilehlý kopec. Pozorování pro potřeby mé bakalářské práce probíhalo pouze v prostorách budovy MŠ a na zahradě.

2.4.3 Popis denního harmonogramu v mateřské škole

V průběhu dne děti prochází režimy dne, které ačkoli mají stanovené časové rozmezí, jsou pouze orientační, vzhledem k tomu, že dodržování přesného času je v mateřské škole nereálné. Dodržována je však doba podávání svačin a oběda.

Denní program strukturuje každodenní činnosti, práci a hru, tvoří běžný denní řád, s nímž se děti seznamují a který je uspokojuje. Je pružný a umožňuje tak začleňování různých akcí a zohledňuje náladu skupiny. Poměr spontánních a řízených činností je v denním programu vyvážen. Děti mají dostatek času i prostoru pro spontánní hru, pro její dokončení či pro její pozdější pokračování.

Jsou vytvářeny podmínky pro individuální, skupinové i frontální činnosti, děti mají možnost účastnit se společných činností v malých i velkých skupinách. Je dbáno na osobní

soukromí dětí. Plánování činností vychází z potřeb zájmů dětí, vyhovuje individuálním vzdělávacím potřebám a možnostem dětí.

Režim dne:

6.30 – 8.00 scházení dětí, **spontánní činnosti**

8.00 – 8.45 úklid hraček, cvičení, komunikativní kroužek

8.45 – 9.15 hygiena, svačina

9.15 – 9.45 **řízené, didakticky cílené činnosti**

9.45 – 11.45 **pobyt venku** – na zahradě a vycházky do terénu

11.45 – 12.15 hygiena, oběd

12.15 – 14.00 příprava na odpočinek, spánek

14.15 – 14.45 hygiena, svačina

14.45 – 15.30 zájmové činnosti

Příchod dětí, spontánní činnosti

- Den v mateřské škole začíná postupným scházením dětí. Děti si ve spontánní činnosti vybírají hry podle svého rozpoložení.

Ranní kruh

- V ranním kruhu jsou děti vedeny k vzájemnému naslouchání. Jsou seznámeny s tématem dne a plánem činností.

Tělovýchovná chvílka

- K cvičení mateřská škola využívá tělocvičnu s náradím a náčiním základní školy. Pohybové aktivity probíhají v průběhu celého dne, avšak dopoledne se pohybové chvílky zaměřují na zdravotní cviky s náčiním, slovem a hudbou.

Hygiena, svačina

- Čas na svačinu je vymezen. Děti se obsluhují převážně samy, jen některé úkony provádí učitelka.

Řízené činnosti

- Jsou zaměřeny na rozvoj dítěte v oblasti poznávací, komunikativní, smyslové, estetické. Tvůrčí činnosti probíhají ve skupinkách nebo s celou třídou, dle cílů a záměrů Rámcového programu pro předškolní vzdělávání.

Pobyt venku

- Je organizován dle počasí a stavu ovzduší. Mateřská škola využívá zahradu s průlezkami a nedaleký les k procházkám. Pobyt venku může být zkrácen nebo vynechán, při mimořádně nepříznivých klimatických podmínkách.

Hygiena, oběd

- I zde, stejně jako u svačiny, jsou děti vedeny k samostatnosti, dodržují pravidla správného stolování.

Hygiena, příprava na spánek

- Každé dítě má svůj zubní kartáček, ručník a hřeben. K uplatňování hygienických návyků.

Odpočinek

- Doba určená k odpočinku a odreagování se od denních činností. Děti odpočívají při čtené i reprodukované pohádce. Vždy mohou samostatně uspokojit své potřeby (odchod na záchod). Děti se sníženou potřebou spánku (převážně předškoláci) si po krátkém odpočinku hrají v dětském koutku.

Odpolední svačina

- Děti se postupně oblékají a provádí hygienu. Následuje svačina.

Zájmové činnosti

- Děti si vybírají hry a činnosti dle svého zájmu až do rozchodu domů.

2.5 Realizace výzkumného šetření

Pozorování trvalo 5 dní s konstantním počtem 25 dětí. Věkové a genderové rozložení skupiny znázorňuje tabulka č. 1.

Sběr dat probíhal pro každou činnost (spontánní, řízená, pobyt venku) vycházející z harmonogramu dne zvlášť. Vzhledem ke skutečnosti, že pro každý typ činnosti v rámci harmonogramu naší MŠ je vymezen rozdílný časový úsek, vycházející z potřeb dětí a nařízení vedení organizace (řízená činnost 30 minut X pobyt venku 60 minut) a s ohledem na skutečnosti danou činnost provázející (např. ranní spontánní činnost probíhá během postupného příchodu dětí do MŠ – tedy během 90 minut s navyšujícím se počtem dětí; do 60 minut pobytu venku je započítávána i vlastní příprava před odchodem – tedy cca 20 minut na oblékání dětí a připomenutí základních pravidel pro pobyt venku a také 20 minut

na vysvlékání a umývání po procházce) bylo nutné stanovit podmínky pozorování tak, aby výsledky byly reprezentativní a srovnatelné. Vycházela jsem tedy ze stanovené nejkratší doby trvání činnosti (zde z 30 minut vyhrazených pro řízenou činnost), kterou jsem určila jako standardu pro pozorování ostatních typů činností. Těchto stanovených třicet minut pozorování jsem pro potřeby zaznamenávání ranních spontánních aktivit hodnotila až po příchodu všech dětí, aby počty osob byly konstantní. Stejně tak bylo potřeba vytyčit dobu pozorování na pobyt venku. Pro dostatečné pokrytí spektra vzájemných podnětů a reakcí jsem rozdělila 30 pozorovacích minut během týdne tak, aby nezůstaly opomenuty ani přídatné činnosti jako oblékání, párování dětí i jejich umývání, během nichž se vzájemné interakce v hojné míře také objevují.

Pro možné zaznamenávání interakcí (předem definovaných – viz záznamový formulář v příloze č. 2) a jejich četností, tedy pro kvantitativní sběr dat metodou strukturovaného zúčastněného pozorování jsem využila modifikaci záznamového formuláře dle Michaely Říhové (2016). Můj modifikovaný formulář má 2 strany (jedna strana pro přátelské a druhá pro konfliktní projevy v rámci zvolené činnosti: např. pro řízenou činnost), kde se v šedivých částech nachází definované projevy, na něž navazuje očíslovaný seznam předpokládaných reakcí na tyto podněty. Bílé pole je určeno pro provádění záznamů.

Pro zaznamenávání jsem zvolila čárkovací metodu (záznam čárky k danému jevu při každém jeho výskytu). Pro rozlišení pohlaví, které se na výskytu jevu podílelo, jsem využila odlišný styl psaní čárek: dívky čárka vodorovná -, chlapci čárka svislá |. Ke každému výskytu projevu přátelství/ konfliktu jsem tedy doplnila pohlaví a následnou reakci dítěte v podobě čísla ze seznamu reakcí. Toto mi umožnilo rychlé a pružné zaznamenávání jevů.

Prakticky byly využívány tři identické kopie formulářů – jedna pro záznam interakcí při řízených činnostech, druhá pro záznam během spontánních činností a třetí pro pobyt venku. Formuláře obsahují kolonku Jiné pro záznam nedefinovaných jevů či pro psaní poznámek.

2.6 Vyhodnocení výzkumu

Vyhodnocení bylo provedeno prostřednictvím statistického zpracování použitých záznamových formulářů s následným zanesením dat do přehledné formy tabulek a grafů. Ke zpracování výsledků výzkumu byla použita data z celkem 15 formulářů – tedy 5 pozorovacích dní, v každém dni pro každou činnost (spontánní, řízenou, pobyt venku) jeden vyhrazený formulář. Prázdňá verze formuláře (příloha č. 2) a vlastní použitá pracovní verze vyplněného formuláře je k dispozici v příloze č. 3. Ostatní vyplněné formuláře jsou v osobním vlastnictví autora bakalářské práce. Data získaná zpracováním těchto formulářů jsou zaznamenána v následujících tabulkách. Zpracování výzkumných otázek a jejich grafické znázornění je uvedeno v samostatné kapitole.

Přátelské projevy	Spontánní č. dívky	Spontánní č. chlapci	Řízená č. dívky	Řízená č. chlapci	Pobyt venku dívky	Pobyt venku chlapci
Konání ve prospěch druhého	2	2	1	1	1	1
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí	3	5	5	4	2	2
Je empatické, projevuje soucit, útěchu druhému dítěti (výrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)	3	1	0	1	4	3
Oceni výsledek práce druhých (úsměv, pohlázení, pochvala)	3	3	3	4	1	2
Chová se ochránitelsky k mladším dětem, stará se o své kamarády	2	2	0	1	4	4
Projev sympatií (chce se s nimi držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)	3	2	7	3	3	4
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji	3	2	7	6	3	5
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny..)	2	7	2	2	2	2
Podělí se o něco, půjčí svoji věc, dává dárky	7	4	4	5	3	1
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva	3	2	1	2	1	1
Projev solidarity	1	1	0	1	1	0
Brání druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti	1	1	0	0	0	1
Společně předvádění se před ostatními, společné zlobení, sdílení legrace	2	7	0	0	2	4
Jiný projev	0	0	0	0	0	0
Celkem	35	39	30	30	27	30
Projevů při činnostech celkem	74		60		57	
Projevů přátelských celkem	191					

Tabulka č.2 Záznam přátelských projevů

Konfliktní projevy	Spontánní č. dívky	Spontánní č. chlapci	Řízená č. dívky	Řízená č. chlapci	Pobyt venku dívky	Pobyt venku chlapci
Fyzická agrese (kopnutí, zatahání za vlasy aj.)	2	13	0	3	4	7
Odmítne vyhovět slušné, přátelské prosbě jiného dítěte	3	4	2	4	2	0
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do osobního prostoru)	2	4	0	0	0	2
Žalování na druhého, které s jeho sobou nesouvisí	7	2	3	3	2	0
Projev nesympatie (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)	4	4	1	4	0	0
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslně hru kazí	3	5	0	0	3	3
Vyloučení dítěte ze skupiny, odmítnutí spolupráce, hry s dítětem	5	3	0	2	3	2
Slovní napadání (zesměšňování, urážky, posmívání, nadávky)	2	6	1	2	3	5
Odcizení předmětu jinému dítěti	2	4		1	1	3
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tutéž věc	5	4	2	1	0	1
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit	0	1	2	0	0	2
Vyhrožování ublížením v budoucnu	2	4	0	0	0	1
Provokování	2	5	0	1	2	3
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbitá hračka)	2	5	0	2	0	2
Předbíhání (nepočká, až na něj přijde řada)	5	4	1	3	2	4
Dingování, rozkazování druhému, co má dělat	3	1	1	2	1	1
Jiný projev	0	0	0	0	0	0
Celkem	49	69	13	28	23	36
Projevů při činnostech celkem	118		41		59	
Projevů konfliktních celkem	218					

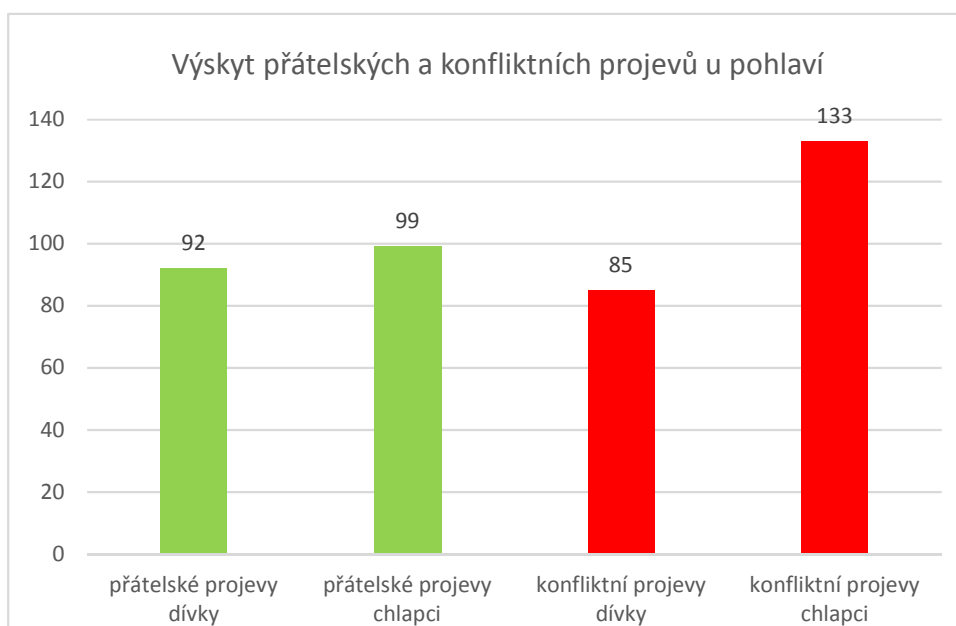
Tabulka č.3 Záznam konfliktních projevů

2.6.1 Vyhodnocení výzkumných otázek

Vznikají přátelské/konfliktní projevy častěji u chlapců, nebo u dívek?

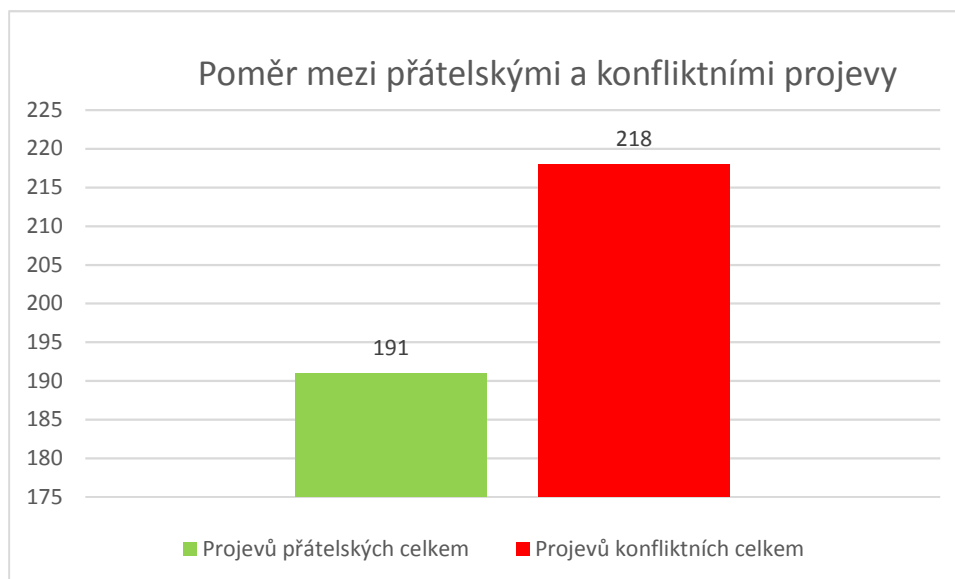
Ze statistického zpracování výzkumných dat vyplývá, že výskyt přátelských projevů je u obou pohlaví téměř srovnatelný (chlapci mírně převažují). Konfliktních projevů se vyskytlo více u chlapců. Viz graf č.1. Zároveň lze pozorovat, že se chlapci ve výzkumu více projevovali.

Graf č. 1 Výskyt přátelských a konfliktních projevů u pohlaví

Jaký je poměr mezi přátelskými a konfliktními projevy ve skupině s věkově heterogenní skladbou dětí?

Ve skupině s heterogenní skladbou dětí konfliktní projevy poměrově převažují – viz graf č.2. Toto je dáno vzájemnými interakcemi mezi věkově rozdílnými dětmi, kdy děti mladší jsou náchylnější k negativním projevům jako následek jejich nevyzrálého vyjadřování a z toho pramenícího nepochopení ze strany starších dětí.

Graf č. 2 Poměr mezi přátelskými a konfliktními projevy

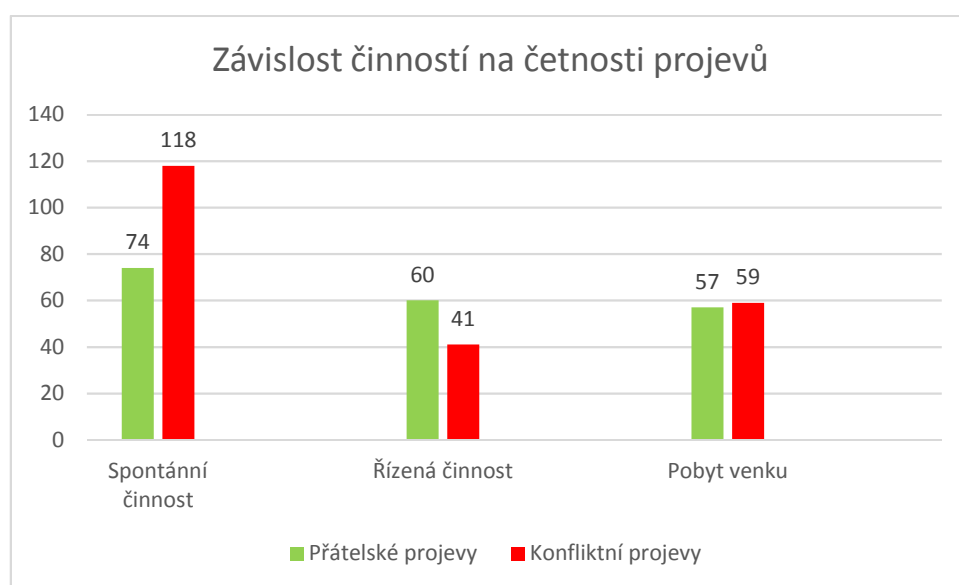
Jaké typy přátelských a konfliktních projevů se nejčastěji objevují?

Z tabulek č.2 a 3 lze vyčíst, že nejpočetnějším vyjádřením konfliktních projevů je fyzická agrese (29 výskytů), předbíhání a slovní napadání (oba po 19 výskytech), následované žalováním (17 výskytů). Tento trend se v praxi vyskytuje často, nejčastějšími příčinami bývá původně přátelská hra, která některého z aktérů přestane bavit a brání se tak jejímu pokračování, dále vzájemná nesympatie - projevená zejména u starších dětí, porušování předem domluvených pravidel hry a jiné. Po tomto dochází k fyzickým a slovním projevům mezi zúčastněnými a k žalování pedagogovi ze strany přihlížejících. Předbíhání vzniká následkem touhy dětí „být všude první“. Tento fenomén se projevuje u všech věkových kategorií.

Sledování přátelských projevů dětí ukázalo, že mezi dominující patří: pomoc druhým (26 nálezů projevu), dělení se o něco (v 24 tendencích) a projevení sympatií druhému (22krát). Touha pomáhat druhým bývá doménou starších dětí, které se ve sledované heterogenní skupině chovaly takto příznivě k mladším spolužákům (zejména při pomoci s oblékáním, vysvlékáním, umýváním).

Jaký má vliv na četnost projevů přátelství a konfliktů denní režim v MŠ tj.: spontánní činnost, řízená činnost, pobyt venku?

Graf č. 3 prokazuje, že během spontánních činností dochází k největšímu množství vzájemných projevů (192), následuje pobyt venku (116) a nejméně projevů je patrné u řízených činností (101), kdy děti nemají tolik prostoru pro vzájemné interakce a musí svoji pozornost zaměřit k požadavkům a výkladu pedagoga. Na stranu druhou učitelem řízené činnosti vyžadují větší míru kooperace a zde také vidíme více přátelských projevů. Během venkovního pobytu je četnost konfliktních a přátelských projevů téměř srovnatelná. Spontánní činnosti vykazují vyšší výskyt konfliktních projevů.

Graf č. 3 Závislost činností na četnosti projevů

Jaké jsou následné reakce obmyšlených dětí na projev?

Tabulka č.4 a tabulka č. 5 popisují reakce dětí na jednotlivé přátelské a konfliktní projevy. Je patrné, že děti reagují na jeden projev celou sérií odpovědí (hlavně na projevy negativní, a to zejména v kombinaci agrese-slovní napadání s následným žalováním pedagogovi). Nejčetnějšími reakcemi na nejčastější projevy (viz otázka **Jaké typy přátelských a konfliktních projevů se nejčastěji objevují?**) přátelství bývá poděkování (32), žádná viditelná reakce (29) a výraz radosti, projev nadšeného souhlasu (27). V reakcích na negativní projevy rapidně dominuje žalování (69), vztek (24), pláč a slovní útok (oba po 23 úkazech).

Pozn: Vzhledem k možnosti reakce dítěte několika způsoby na jeden podnět, nemusí počet čárek podnětů a reakcí korespondovat.

Přátelské projevy	projevené reakce	počet reakcí celkem	Rekce dítěte na projev přátelství jiného dítěte	typ reakce celkem
Konání ve prospěch druhého	3*4, 2*1,7,8,10	8	1 Žádná viditelná reakce, jen mlčky projev přijme	29
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí	9*4, 9*3, 3*2	21	2 Odmítne vyhovět prosbě	4
Je empatické, projevuje soucit, útěchu druhému dítěti (výrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)	4*1, 2*6, 2*7, 2*8, 2*10	12	3 Vyhoví prosbě	18
Ocení výsledek práce druhých (úsměv, pohlázení, pochvala)	6*11, 2*5, 2*8, 2*1, 2*4, 7, 10	16	4 Poděkování	32
Chová se ochranně k mladším dětem, stará se o své kamarády	5*10, 3*1, 3*7, 8, 6	13	5 Úsměv	18
Projev sympatií (chce se s ním držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)	5*8, 7*3, 4*5, 3*10, 7,4,1	22	6 Pohlázení, objetí	4
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji	9*4, 7*1, 3*8, 2*3, 2*5, 7,2,10	26	7 Společná hra, činnost	16
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny..)	4*7, 7*5, 2*8, 2*9, 2*1	17	8 Výraz radosti, projev nadšeného souhlasu	27
Podělí se o něco, půjčí svoji věc, dává dárky	6*4, 3*7, 3*9, 9*8, 5,6,7,	24	9 Jiné slovní vyjádření	11
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva	6*1, 2*10, 2*9	10	10 Projev sympatií (natočí se tělem k druhému, dítěti, stoupne si bližší)	14
Projev solidarity	1,4,2*5	4	11 Oko za oko (pochvalu své práce odmění pochvalením práce druhého, sdílení radosti, společně se předvádí)	9
Brání druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti	3*9, 1*11	4	12 Opičení se (strhnutí dalšího k totožné činnosti- př společně dovádění)	10
Společné předvádění se před ostatními, společné zlobení, sdílení legrace	10*12, 2*8, 2*11,9	15	13 Jiná reakce	0
Jiný projev	0	0		
Celkem projevených reakcí		192	počet reakcí celkem	192

Tabulka č. 4 Rekce na přátelské projevy

Konfliktní projevy	projevené reakce	počet reakcí celkem	Rekce dítěte na projev přátelství jiného dítěte		typ reakce celkem
Fyzická agrese (kopnutí, štipnutí, kousnutí, bouchnutí, zatahání za vlasy aj.)	10*2, 6*12, 5*14, 4*4, 2*13, 2*6, 3, 16, 5	32	1	Druhý na projev konfliktu nijak nereaguje	17
			2	Oko za oko (je-li mu něco zničeno, oplátí to stejně)	18
Odmítne vyhovět slušné, přátelské prosbě jiného dítěte	5*12, 4*5, 3*6, 2*1, 9	15	3	Druhý vyloučí agresora ze skupiny, odmítne si s ním dál hrát	6
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do jeho osobního prostoru)	3*12, 2*4, 2*6, 9,5	9	4	Slovní protest („Nech mě být“)	14
			5	Slovní útok (nadávka „Jsi zlý, už nejsi můj kamarád“)	23
Žalování na druhého, které s jeho sobou nesouvisí	4*12, 10*1, 4, 8, 15,	17	6	Pláč	23
Projev nesympatie (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)	4*5, 4*9, 3*6, 2*1, 12	14	7	Dohodnou se	10
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslně hru kazí	4*12, 4*5, 3*8, 7,9,3,4,	15	8	Vzteky	24
Vyloučení dítěte ze skupiny, odmítnutí spolupráce, hry s dítětem	5*12, 2*9, 2*6, 2*7, 3,5 8,16	15	9	Projev opovržení, nesympatie (vyplázne jazyk, otočí se od agresora...)	11
Slovní napadání (zesměšňování, urážky, posmívání, nadávky)	7*12, 4*2, 3*4, 3*6, 2*4, 2*5, 3,8 ,9,16	25	10	Při zájmu o předmět jej drží a nepustí – tahají se.	7
Odcizení předmětu jinému dítěti	4*8, 3*7, 3*6, 5, 10, 12, 13	14	11	Při zájmu o předmět jej pustí.	3
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tutéž věc	6*10, 3*11, 2*8, 2*7, 6, 12	15	12	Žalování dospělému, informování dospělého	69
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit	2*8, 4, 5,2	5	13	Pronásledování agresora	5
Vyhrožování ublížením v budoucnu	4*12, 15, 5, 2	7	14	Při fyzickém útoku se brání, ohání se rukama apod.	5
Provokování	5*12, 3*8, 3*1, 3, 5, 9, 16	15	15	Stáhne se do sebe, ustoupí.	5
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbitá hračka)	7*12, 3*6, 2*4, 2*8, 2*13, 2, 5, 16	19	16	Útěk od agresora	6
Předbíhání (nepočká, až na něj přijde řada)	12*12, 2*7, 2*8, 2, 5, 15	19	17	Jiná reakce	0
Dřívkování, rozkazování druhému, co má dělat	3*12, 3*8, 2*15, 6, 16	10			
Jiný projev	0	0			
Celkem projevených reakcí		246		počet reakcí celkem	246

Tabulka č.5 Reakce na konfliktní projevy

3 DISKUSE

Cílem mé bakalářské práce bylo zjistit, jaké nejčastější projevy přátelství a konfliktů se v heterogenní třídě vyskytují, u jakého pohlaví častěji vznikají, v jakém režimu dne se mají tendenci více vyskytovat a jaké jsou reakce zúčastněných. Jak již bylo částečně zmíněno v oddílu Vyhodnocení výzkumných otázek, k nejčastějším projevům konfliktů ve věkově heterogenní třídě patří fyzická agrese, slovní napadání, předbílání a žalování na druhého, který s jeho osobou nesouvisí. Na tuto skutečnost má bezpochyby vliv vlastní věkové složení skupiny. Mladší děti mají tendence kritické situace řešit násilněji, protože jejich komunikační výbava ještě nedosahuje potřebné úrovně k vyjádření jejich přání a potřeb. Zároveň mají touhu zapojovat se v rámci spontánních činností do her starších dětí (potvrzení výroku Kořátkové, 2014), které je ne vždy radostně přijímají (zejména u her soutěživého charakteru). Výskyt agrese potvrzuje tvrzení, že tento, byť negativní fenomén má velkou roli ve vývoji dětí (Antier, 2011) a jednání pedagoga učí děti využívat jiných (neagresivních) forem řešení sporů – viz Matějček, Dytrych, 1997. Každý čin učitele se tak stává výchovným momentem a v návaznosti na Heluse (1987) ukazuje, jak je dodržování pravidel důležité pro vzájemné soužití.

Na stranu druhou průzkum přátelských projevů ukázal, že k nejzastoupenějším jevům patřila pomoc druhým, a to právě ve vztahu dětí strašících k těm mladším. Starší děti mají snahu později narozené spolužáky „opečovávat“ (být se někdy může jednat o formu hry z jejich strany) a pomáhat jim v činnostech, kde nejsou plně samoobslužní. V praxi lze často sledovat zvýšenou míru vnímavosti a všímavosti u dětí, které mají doma mladšího sourozence, a tedy je jim pomáhání vlastní. Tyto „pomáhavé“ děti takto konají buď automaticky (výskyt právě u jedinců s mladšími sourozenci), nebo proto, aby se cítily významněji, protože „ony danou činnost už ovládají“. Tento jev podporuje učení Marie Montessori (2012).

Děti v heterogenní třídě se také rády o věci dělily (2. místo ve výčtu přátelských projevů). Většinou se jednalo o dělení se o majetek MŠ (výtvarné potřeby, populární auta a kočárky). Při pobytu venku došlo také k jednomu dělení se o obsah kapes bundy (dítě našlo v kapse žvýkačky od rodičů a rozdávalo je spolužákům). Tento, byť pozitivní projev musel být však z důvodu bezpečnosti dětí přerušen a žvýkačky byly zabaveny (za dobrý skutek učitel aktéra pochválil, ale připomněl mu pravidla školního řádu).

Do třetí nejpočetnější skupiny patřil projev sympatií, tedy zejména touha dětí držet se s někým konkrétním za ruku při odchodu ven, nebo sedět spolu u stolečku při vypracovávání pracovních listů v rámci řízených činností. Toto pozorujeme spíše u starších dětí.

Přátelské projevy byly téměř rovnoměrně rozloženy mezi obě pohlaví, u chlapců se vyskytnulo více konfliktních projevů.

Největší množství projevů nastalo v průběhu spontánních činností, kdy si děti hrají dle svého rozpoložení (zvolené hračky a spoluhráči závisí výhradně na volbě dětí). Zde byl také zaznamenán větší výskyt konfliktních projevů mezi dětmi. Spontánní činnosti byly hodnoceny po příchodu dětí do MŠ, tedy v ranních hodinách. Některé děti bývají po ránu více rozmrzelé, mladší děti bývají úzkostnější (jako reakce na odchod rodičů). Tyto faktory mohly mít vliv na převahu těchto projevů konfliktů, neboť i autorka Antier (2011) upozorňuje na nezralost limbického systému u dětí pod 5 let věku, který hraje důležitou roli v ovládnutí se a kontrole emocí.

Druhé místo v počtu projevů obsadil pobyt venku a třetí řízené činnosti, při nichž už z povahy prováděné činnosti nedochází k tolika příležitostem k vzájemným interakcím.

Na sledované projevy děti reagovaly bohatým spektrem reakcí, zejména konfliktní projevy vyvolávaly jejich sériový průběh. Mladší děti ze sledované věkově heterogenní skupiny mnohdy na přátelský projev nijak viditelně nereagovaly (zde může hrát roli fakt, že tyto děti jsou zvyklé na pozitivní projevy a přístup z rodiny, a tak ze strany spolužáků berou tyto jevy jako samozřejmost). Nejčastější pozitivní reakcí bylo poděkování – ke slušnému chování (zejména zdravení, prošení a děkování) jsou děti vedeny a nabádány v rámci vzdělávacích programů MŠ, tedy obsazení první příčky v žebříčku pozitivních reakcí nebylo překvapující.

V reakcích na negativní projev dominovalo žalování, vztek, slovní útok a pláč. Toto spektrum reakcí je pro sledovaný věk přirozené.

ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo sledovat projevy přátelství a konfliktů ve věkově heterogenní skupině dětí v mateřské škole. Cíl své práce jsem splnila a výsledky mého průzkumu ukazují, že skupina věkově heterogenních dětí vykazuje velmi pestré spektrum vzájemných interakcí, které je dáno kontaktem dětí nacházejících se v různých vývojových stádiích. Takto rozličná věková skupina však nepředstavuje pro vývoj dětí překážku, nýbrž umožňuje rozvíjet empatii a kooperaci a je příznivou půdou pro kognitivní a sociální vývoj.

Vzhledem k rozsahu sledovaného vzorku, jeho věkovému a genderovému složení, specifitě prostředí, v němž výzkum probíhal nemůže být tato práce v širokém rozsahu zobecňovaná. Lze předpokládat, že podobných výsledků lze dosahovat v ostatních malých venkovských mateřských školách s věkově heterogenní třídou dětí, ne však ve školkách městského typu (s ohledem na způsob života ve městech a prostředí, které děti obklopuje a formuje).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ALLEN, K. Eileen a Lynn R. MAROTZ. *Přehled vývoje dítěte: od prenatalního období do 8 let*. Vyd. 2. Přeložil Petra VLČKOVÁ. Praha: Portál, 2002. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7367-055-0.
2. ANTIER, Edwige. *Agresivita dětí*. Vyd. 2. Přeložila Kristýna KRÍŽOVÁ. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-881-4.
3. BADINTER, Élisabeth. *XY: identita muže*. Bratislava: Aspekt, 1999. ISBN 80-85549-10-7.
4. ČERMÁK, Ivo. *Dětská agrese*. Brno: CERM, 1998. ITEM. ISBN 80-7204-098-7.
5. GILLERNOVÁ, Ilona. *Jak vytvářet lidské vztahy*. Informatorium. 2002, č.5, s. 10. ISSN 1210-7506.
6. HELUS, Zdeněk. *Vyznat se v dětech*. 2. dopl. vyd. Ilustroval Rudolf ŠTORKÁN. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. Knihy pro rodiče (SPN).
7. HENDRICK, C., a Hendrick, S. S. (2000). *Close realionskips: a sourcebook*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
8. https://is.muni.cz/th/uubd7/Bakalarska_prace_v_plnem_zneni_Rihova.pdf?info=1;zpet=https:%2F%2Ftheses.cz%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dprojevy%20p%C5%99%C3%A1telstv%C3%AD%20a%20konflikt%C5%AF%20ve%20v%C4%9Bkov%C4%9B%26start%3D1 ze dne 4.4. 2018
9. KIKUŠOVÁ, S. (2001). *Morální status dítěte a jeho sociální vazby*. In Z. Kolláriková, & B. Pupala, *Předškolní a primární pedagogika* (s. 95-120). Praha: Portál.
10. KOŽÁTKOVÁ, Soňa. *Dítě a mateřská škola: co by měli rodiče znát, učitelé respektovat a rozvíjet*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4435-3.
11. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Konflikty mezi lidmi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-407-6.
12. LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. Psyché (Grada). ISBN 80-7169-195-x.
13. MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Třetí, upravené vydání (ve Vyšehradu první). Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-797-7.

14. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-587-4.
15. MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-085-5.
16. MONTESSORI, Maria. *Tajuplné dětství*. Přeložil Jan VOLÍN. Praha: Triton, 2012. ISBN 978-80-7387-382-0
17. NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. 287 s. ISBN 80-200-0690-7.
18. PREKOP, Jiřina a Christel SCHWEIZER. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. 5. vyd. Přeložila Kristina LIŠKOVÁ. Praha: Portál, 2008. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-495-3.
19. PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. s.214. ISBN 80-7178-772-8.
20. SHAPIRO, Lawrence E. *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Vyd. 2. Přeložila Hana KAŠPAROVSKÁ. Praha: Portál, 2004. 134s. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-964-X.
21. *Slovník cizích slov*. 2. dopl. vyd. Praha: Encyklopedický dům, 1996. ISBN 80-90-1647-8-1.
22. SOUDKOVÁ, Miluše. *O zdravých vztazích mezi lidmi: přátelství a manželství*. Brno: Doplněk, 2006. ISBN 80-7239-196-8.
23. SVOBODOVÁ, Eva. *Prosociální činnosti v předškolním vzdělávání*. Praha: Raabe, c2010. Nahlízet - nacházet. ISBN 978-80-87553-64-0.
24. ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Dítě v předškolním období*. Praha: Mladá fronta, 2004. Žijeme s dětmi, sv. 13. ISBN 80-204-1187-9.
25. ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Jak usměrňovat agresivitu*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007. ISBN 978-80-86991-00-9.
26. TĚTHALOVÁ, Marie. *Hledejme pro každé z dětí tu pravou cestu*. Informatorium. 2007, č. 10, s. 8. ISSN 1210-7506.
27. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.
28. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

29. VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. s. 308.
ISBN 80-246-0841-3.
30. WOOLFSON, Richard C. *Bystré dítě*. Přeložila Jana PACNEROVÁ. Praha:
Ottovo nakladatelství, 2004. ISBN 80-7360-004-8.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ

MŠ   Mateřská škola

ZŠ   Základní škola

SEZNAM TABULEK

Tabulka č.1 Věkové a genderové rozložení skupiny

Tabulka č.2 Záznam přátelských projevů

Tabulka č.3 Záznam konfliktních projevů

Tabulka č.4 Reakce na přátelské projevy

Tabulka č.5 Reakce na konfliktní projevy

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1 Výskyt přátelských a konfliktních projevů u pohlaví

Graf č. 2 Poměr mezi přátelskými a konfliktními projevy

Graf č. 3 Závislost činností na četnosti projevů

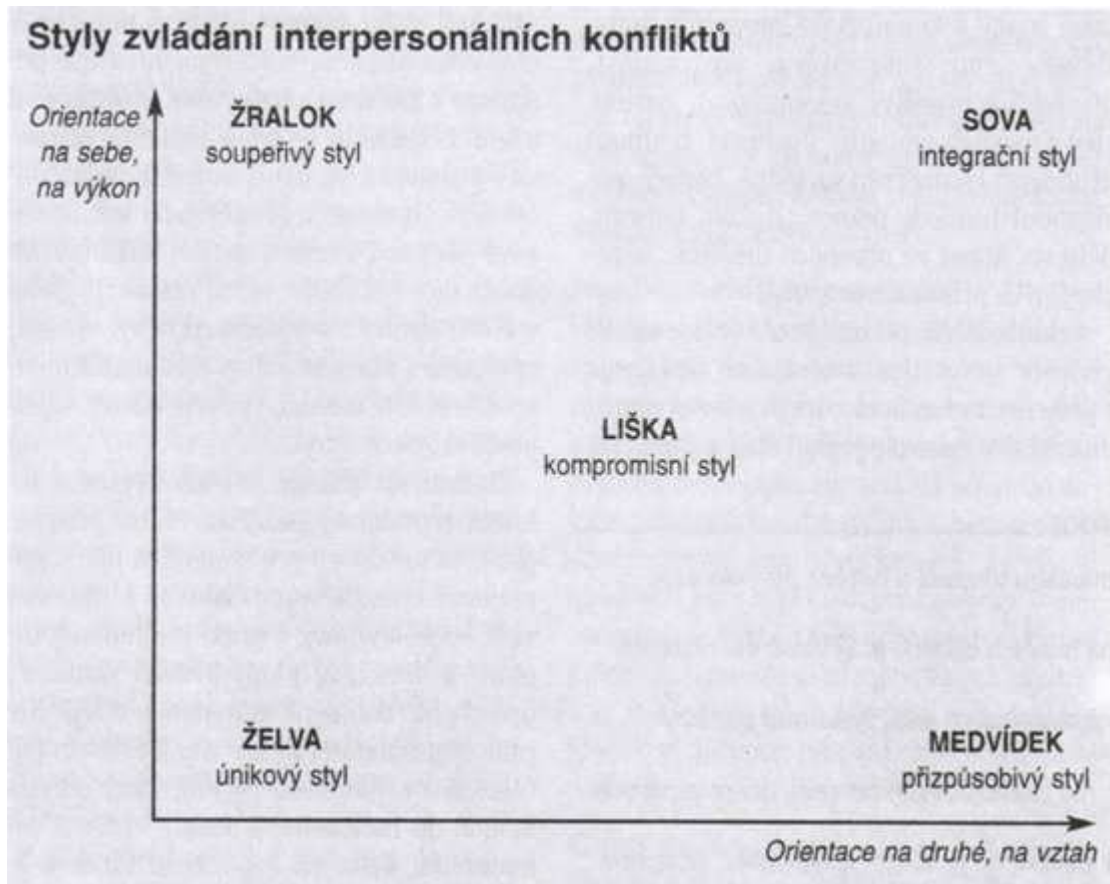
SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 Styly zvládnání interpersonálních konfliktů

Příloha č. 2 – strana 1 Záznam konfliktů, strana 2 Záznam přátelství

Příloha č. 3 Záznamové archy výzkumného dne

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 Styly zvládání interpersonálních konfliktů

PROJEV KONFLIKTU MEZI DĚTMI	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV KONFLIKTU JINÉHO DÍTĚTE, JAK SITUACI VYŘEŠÍ
Fyzická agrese (kopnutí, štipnutí, kousnutí, bouchnutí, zarážání za vlasy aj.)	1 Druhý na projev konfliktu nijak nereaguje
Odmítne vyhovět slušně, přátelské prosbě jiného dítěte	2 Okno za oko (je-li mu něco zničeno, oplátní to stejně)
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do jeho osobního prostoru)	3 Druhý vyjádří agresora ze skupiny, odmítne si s ním dál hrát
Žalování na druhého, které s jeho sebou nesouvisí	4 Slovní protest („Nech mě být“)
Projev nesympatie (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)	5 Slovní útok (nadávka „si ztv, už nejsi můj kamarád“)
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslné hrubé kazi	6 Pláč
Vyloučení dítěte ze skupiny; odmítnutí spolupráce, hry s dítětem	7 Dohodnou se
Slovní napadání (zasměňování, urážky, posmívání, nadávky)	8 Vztek
Odcizení předmětu jinému dítěti	9 Projev opovržení, nesympatie (vyplázne jazyk, otočí se od agresora...)
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tuž věc	10 Při zájmu o předmět jej drží a nepustí – tahají se.
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit	11 Při zájmu o předmět jej pustí.
Vyhrožování ublížením v budoucnu	12 Žalování dospělému, informování dospělého
Provokování	13 Promásléování agresora
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbitá hračka)	14 Při fyzickém útoku se brání, ohání se rukama apod.
Předbílání (nepočká, až na něj přijde řada)	15 Stáhne se do sebe, ustoupí.
Dirigování, rozkazování druhému, co má dělat	16 Útek od agresora
Jiný projev	Jiná reakce

Příloha č. 2 – strana 1 Záznam konfliktů

PROJEV PŘÁTELSTVÍ MEZI DĚTMI		REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV PŘÁTELSTVÍ JINÉHO DÍTĚTE	
Konání ve prospěch druhého		1	Zádná viditelná reakce, jen mlčky projev přijme
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí		2	Odmítne vyhovět prosbě
Je empatická, projevuje soucit, útechu druhému dítěti (výrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)		3	Vyhoví prosbě
Oceňuje výsledky práce druhých (úsměv, pohazení, pochvala)		4	Poděkování
Chová se ochranněsky k mladším dětem, stará se o své kamarády		5	Úsměv
Projev sympatií (chce se s nimi držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)		6	Pohazení, objetí
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji		7	Společná hra, činnost
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny...)		8	Výraz radosti, projev nadšeného souhlasu
Podělí se o něco, půjčí svoji věc, dává dárky		9	Jiné slovní vyjádření
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva		10	Projev sympatií (natočí se tělem k druhému, dítěti, stoupne si blíže)
Projev solidarity		11	Oko za oko (pochvalu své práce odmění pochvalením práce druhého, sdílí radost, společně se předvádí)
Brání druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti			
Společné předvádění se před ostatními, společné zlobení, sdílení legrace		12	Opičení se (strnutí dalšího k totožné činnosti- <u>pr</u> společné dovádění)
Jiný projev			Jiná reakce

Příloha č. 3 Záznamové archy výzkumného dne

PROJEV KONFLIKTU MEZI DĚTMI	Spontánní činnost	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV KONFLIKTU JINÉHO DÍTĚTE, JAK SITUACI VYŘEŠÍ
Fyzická agrese (kopnutí, štipnutí, kousnutí, bouchnutí, zatáhání za vlasy aj.)	12; -12; 144	1 Druhý na projev konfliktu nijak nereaguje
Odmítnutí vyhovět slušně, přátelské prosbě jiného dítěte	-6; -12	2 Okno za oko (je-li mu něco zničeno, oplátí to stejně)
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do jeho osobního prostoru)	15; 16; -12; 16	3 Druhý vyloučí agresora ze skupiny, odmítne si s ním dál hrát
Žalování na druhého, které s jeho sobou nesouvisí	-12	4 Slovní protest („Nech mě být“)
Projev nesympatic (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)	-12; 14; -6	5 Slovní útok (nadávka „Jsi zlý, už nejsi můj kamarád“)
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslně hru kazí	112; -8; -6	6 Pláč
Vyloučení dítěte ze skupiny, odmítnutí spolupráce, hry s dítětem	-12; -7	7 Dohodnou se
Slovní napadání (zesměšňování, urážky, posmívání, nadávky)	-12; -6; 142	8 Vztek
Odeizení předmětu jinému dítěti	142	9 Projev opovržení, nesympatic (vyplázne jazyk, otočí se od agresora...)
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tuž věc	16	10 Při zájmu o předmět její drží a nepustí – tahají se.
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit	18	11 Při zájmu o předmět její pusť.
Vyhrožování ubližením v budoucnu	142; 12	12 Žalování dospělému, informování dospělého
Provokování	142; -12	13 Pronásledování agresora
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbitá hračka)	-6; 18; 12	14 Při fyzickém útoku se brání, ohání se rukama apod.
Předobíhání (nepočká, až na něj přijde řada)	-12; 145	15 Stáhne se do sebe, ustoupí.
Dirigování, rozkazování druhému, co má dělat	-12; -8	16 Útěk od agresora
Jiný projev		Jiná reakce

PROJEV PŘÁTELSTVÍ MEZI DĚTMI	<i>Spontánní činnost</i>	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV PŘÁTELSTVÍ JINEHO DÍTĚTE
Konání ve prospěch druhého	-10	1 Žádná viditelná reakce, jen mlčky projev přijme
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí	-4; 14	2 Odmítne vyhovět prosbě
Je empatické, projevuje soucit, útechu druhému dítěti (vyrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)	-1; 14	3 Vyhoví prosbě
Oceňuje výsledek práce druhých (úsměv, pohlázení, pochvala)	14; -8	4 Poděkování
Chová se ochranně k mladším dětem, stará se o své kamarády	-10; -10	5 Úsměv
Projev sympatií (chce se s nimi držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)	-6; 13	6 Pohlázení, objetí
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji	-4; 14	7 Společná hra, činnost
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny...)	-8; 16; 14	8 Výraz radosti, projev nadšeného souhlasu
Poděluje se o něco, půjčí svoji věc, dává dárky	-8; -3; 14	9 Jiné slovní vyjádření
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva	14	10 Projev sympatií (natocí se tělem k druhému, dítěti, stoupne si blíž)
Projev solidarity	14; -1	11 Oko za oko (pochvalou své práce odmění pochválením práce druhého, sdílení radosti, společně se předvádí)
Braní druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti	14	
Společně předvádění se před ostatními, společné zlobení, sdílení legrace	14; 14; 14; 14; 14	12 Opičení se (strnutí dalšího k totožné činnosti- př. společně dovádění)
Jiný projev		Jiná reakce

PROJEV KONFLIKTU MEZI DĚTMI	Řešená činnost	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV KONFLIKTU JINÉHO DÍTĚTE, JAK SITUACI VYŘEŠÍ
Fyzická agrese (kopnutí, štipnutí, kousnutí, bouchnutí, zatahání za vlasy aj.)		1 Druhý na projev konfliktu nijak nereaguje
Odmítne vyhovět slušně, přátelské prosbě jiného dítěte	15; 19	2 Oko za oko (je-li mu něco zničeno, oplátí to stejně)
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do jeho osobního prostoru)		3 Druhý vyloučí agresora ze skupiny, odmítne si s ním dál hrát
Žalování na druhého, které s jeho sobou nespojuje	-12; -12	4 Slovní protest („Nech mě být“)
Projev nesympatic (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)	15	5 Slovní útok (nadávka „Jsi zlý, už nejsi můj kamarád“)
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslné hru kazí		6 Pláč
Vyloučení dítěte ze skupiny, odmítnutí spolupráce, hry s dítětem	142	7 Dohodnou se
Slovní napadání (zesměšňování, urážky, posmívání, nadávky)		8 Vzteky
Odcizení předmětu jinému dítěti		9 Projev opovržení, nesympatic (vyplázne jazyk, otočí se od agresora...)
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tutéž věc		10 Při zájmu o předmět jej drží a nepustí – tahají se.
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit		11 Při zájmu o předmět jej pusť.
Vyhrožování ubližením v budoucnu		12 Žalování dospělému, informování dospělého
Provokování		13 Pronásledování agresora
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbítá hračka)	16; 142	14 Při fyzickém útoku se brání, ohání se rukama apod.
Předblhání (nepočká, až na něj přijde řada)	142	15 Stáhne se do sebe, ustoupí.
Dirigování, rozkazování druhému, co má dělat	142	16 Útek od agresora
Jiný projev		Jiná reakce

PROJEV PŘÁTELSTVÍ MEZI DĚTMI	<i>Rišená činnost</i>	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV PŘÁTELSTVÍ JINÉHO DÍTĚTE
Konání ve prospěch druhého	-4; 1 ₄	1 Žádná viditelná reakce, jen mlčky projev přijme
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí	-3; -1; 1 ₄	2 Odmítne vyhovět prosbě
Je empatické, projevuje soucit, útěchu druhému dítěti (výrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)		3 Vyhoví prosbě
Ocení výsledek práce druhých (úsměv, pohlázení, pochvala)	11; -1	4 Poděkování
Chová se ochrannitelsky k mladším dětem, stará se o své kamarády		5 Úsměv
Projev sympatií (chce se s nimi držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)	-5; -3; 1 ₃	6 Pohlázení, objetí
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji	11; -1	7 Společná hra, činnost
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny...)	-1; 1 ₇	8 Výraz radosti, projev nadšeného souhlasu
Podělí se o něco, půjčí svoji věc, dává dárky	1 ₃ ; -1; 1 ₉	9 Jiné slovní vyjádření
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva	1 ₁	10 Projev sympatie (nakočí se tělem k druhému, dítěti, stoupne si blíže)
Projev solidarity		11 Oko za oko (pochvalu své práce odmění pochvalením práce druhého, sdílení radosti, společně se předvádí)
Brání druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti		
Společně předvádění se před ostatními, společně zlobení, sdílení legrace		12 Opičení se (strhnutí dalšího k totožné činnosti-př společně dovádění)
Jiný projev		Jiná reakce

PROJEV KONFLIKTU MEZI DĚTMI		REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV KONFLIKTU JINÉHO DÍTĚTE, JAK SITUACI VYŘEŠÍ
Fyzická agrese (kopnutí, štipnutí, kousnutí, bouchnutí, zatahání za vlasy aj.)	10; -12; -4; 14	1 Druhý na projev konfliktu nijak nereaguje
Odmítnutí vyhovět slušně, přátelské prosbě jiného dítěte		2 Oko za oko (je-li mu něco zničeno, oplátí to stejně)
Jeden omezuje druhého (brání mu v pohybu, zasahuje do jeho osobního prostoru)	14	3 Druhý vyloví agresora ze skupiny, odmítne si s ním dál hrát
Žalování na druhého, které s jeho sobou nesouvisí	-12	4 Slovní protest („Nech mě být“)
Projev nesympatie (nechce sedět vedle něj, nechce jej držet za ruku na procházce aj.)		5 Slovní útok (nadávka „Jsi zlý, už nejsi můj kamarád“)
Zasahování jiným do hry/činnosti, úmyslně hru kazí		6 Pláč
Vyloučení dítěte ze skupiny, odmítnutí spolupráce, hry s dítětem		7 Dohodnou se
Slovní napadání (zesměšňování, urážky, posmívání, nadávky)	14; -4; 12; -6; 15	8 Vztek
Odcizení předmětu jinému dítěti		9 Projev opovržení, nesympatie (vyplázne jazyk, otočí se od agresora...)
Násilné sebrání předmětu druhému dítěti z ruky, oba chtějí tutéž věc		10 Při zájmu o předmět její drží a nepustí – tahají se.
Jeden skáče druhému do řeči, nenechá ho domluvit		11 Při zájmu o předmět její pusť.
Vyhrožování ubližením v budoucnu		12 Žalování dospělému, informování dospělého
Provokování	14	13 Pronásledování agresora
Ničení majetku (pomalovaný obrázek, rozbítá hračka)		14 Při fyzickém útoku se brání, ohání se rukama apod.
Předbíhání (nepočká, až na něj přijde řada)	-12; 12; 18; 14	15 Stáhne se do sebe, ustoupí.
Dirigování, rozkazování druhému, co má dělat		16 Útek od agresora
Jiný projev		Jiná reakce

PROJEV PŘÁTELSTVÍ MEZI DĚTMI		Pobyt venku	REAKCE DÍTĚTE NA PROJEV PŘÁTELSTVÍ JINEHO DÍTĚTE	
Konání ve prospěch druhého			1	Žádná viditelná reakce, jen mlčky projev přijme
Chce-li něco, pěkně kamaráda poprosí			2	Odmítne vyhovět prosbě
Je empatické, projevuje soucit, úřechu druhému dítěti (výrazem, gestem, slovně, snaží se utišit negativní city druhých)			3	Vyhoví prosbě
Ocení výsledek práce druhých (úsměv, pohazení, pochvala)			4	Poděkování
Chová se ochranně k mladším dětem, stará se o své kamarády		-10; -7	5	Úsměv
Projev sympatií (chce se s nimi držet za ruku na procházce, drží místo k sezení vedle sebe)		14; 18; -5; 14; -8; -3; 18	6	Pohazení, objetí
Pomáhá druhým, kteří pomoc potřebují, přijmou ji			7	Společná hra, činnost
Přijetí dítěte mezi sebe (do činnosti, skupiny..)			8	Výraz radosti, projev nadšeného souhlasu
Podělí se o něco, přijíčí svoji věc, dává dárky		-3	9	Jiné slovní vyjádření
Okamžitá (bez nutnosti připomenutí učitele) omluva			10	Projev sympatie (natoci se tělem k druhému, dítěti, sloupne si blíže)
Projev solidarity			11	Okolo oko (pochvalu své práce odmění pochválením práce druhého, sdílení radosti, společně se předvádí)
Brání druhého, je-li mu ubližováno, zastává se ho v jeho přítomnosti/ nepřítomnosti				
Společně předvádění se před ostatními, společně zlobení, sdílení legrace		-12; 142	12	Opičení se (střhnutí dalšího k totožné činnosti- př společně dovádění)
Jiný projev				Jiná reakce